

De Mandarijneend (*Aix galericulata*) als broedvogel in Overijssel Troeteleendje of vreemde eend in de bijt?

Evert Ruiter

Ze broeden in boomholtes, leiden een teruggetrokken bestaan, zijn gebouwd op een leven in dichte bossen en in strenge winters scholen ze samen in grote groepen. Een handje geholpen door de mens koloniseerden ze reeds aan het eind van de achttiende eeuw een deel van Engeland en sedert het eind van de twintigste eeuw is ook Nederland een land waar mandarijneenden zich thuis voelen. Hoe vergaat het deze fraaie vogel in Overijssel, waar komt hij voor en verdient hij onze bescherming?

Inleiding

Verspreiding en levenswijze

Wereldwijd wordt het genus *Aix* vertegenwoordigd door slechts twee soorten, de mandarijneend *Aix galericulata* en de Carolina eend *Aix sponsa*. Qua uiterlijk en levenswijze komen ze sterk overeen, maar van oorsprong waren ze geografisch van elkaar gescheiden door de Stille oceaan, de een leefde in Oost Azië en de ander in Noord Amerika.

Het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de mandarijneend strekt zich uit van Zuidoost Rusland via Noordoost China tot aan Japan. Daar komt hij voor in de nabijheid van meren, beken en rivieren in dichtbeboste streken. Het langgerekte postuur, de relatief grote ogen, lange staart en brede vleugels maken het mogelijk dat deze 'noordelijke boomeend' snel en behendig door dichte bossen kan vliegen.

Het belangrijkste deel van de Aziatische populatie bevindt zich in China, maar door grootschalige ontbossing en andere biotoopvernietiging staat deze sinds 1911 zwaar onder druk. Al in 1928 was de populatie meer dan gehalveerd. Vreemd genoeg, want in China is deze vogel het zinnebeeld van geluk, blijdschap, een goed huwelijk, enzovoorts. Derhalve speelt hij een belangrijke rol in allerlei volksverhalen en legendes. De reden waardoor totale uitroeiing werd voorkomen is het feit dat hij niet smaakt en dus niet werd bejaagd.

Aan het begin van de twintigste eeuw was de Carolina eend in Noord Amerika door overbejaging wel vrijwel geheel verdwenen. Speciale wetten en een beschermingsplan hielpen deze soort weer op de been (Shurtleff 1996).

Vanwege zijn fraaie uiterlijk wordt de mandarijneend door Westerse verzamelaars al eeuwenlang gehouden in watervogelcollecties. Vanuit gevangenschap ontwikkelden zich verwilderde populaties in Noord Amerika en Noordwest Europa. Zuid Engeland herbergt een zeer grote wilde populatie die, tezamen met enkele kleinere populaties in Schotland, wordt geschat op 7000 exemplaren. Dat is eenderde van de wereldpopulatie (Del Hoyo 1992, Lensink 2002).

De biotoop dat de mandarijneend preferereert in Noord Amerika en West Europa komt sterk overeen met dat van het oorspronkelijk verspreidingsgebied en ook qua (trek)gedrag en broedbiologie zijn er nauwelijks verschillen waarneembaar tussen wilde en verwilderde vogels. Ze zijn schuw en leven een heimelijk bestaan. Alleen tijdens de balts verliezen ze deze schuwheid. De balts is een fascinerend, kleurrijk en theateraal vertoon waarbij het mannetje rond het vrouwtje zwemt terwijl hij in vol ornaat knikkend en schuddend met de kop een 'dans' opvoert die veel weg heeft van een Chinese drakendans. De sierlijk gevormde en oranje gekleurde tertials ('sailfeathers') worden hoog opgestoken en de kop wordt herhaaldelijk op de rug tussen de vleugels gelegd. Ondanks hun schuwheid is in Engeland vastgesteld dat er genetische uitwisseling plaatsvindt tussen wilde en in gevangenschap levende vogels. Mogelijk dat dit de pionierszin van de in gevangenschap levende vogels vergroot (Davies & Bagott 1989). Soortgelijk gedrag is ook waargenomen in Overijssel. Geleewiekte vrouwtjes in een vijver bij Hardenberg werden zo nu en dan bezocht door een 'wild' mannetje (schrift.med. G. Snaak).

De mandarijneend broedt bij voorkeur in boomholtes. Niet zelden op zeer grote hoogte. Deze holtes rotten soms meters diep in. Voor de kuikens, nestvlinders met een gering gewicht en een dikke dons laag, vormt dat geen beletsel, ze weten de weg naar boven moeiteloos te vinden en overleven de vaak nog veel langere val naar beneden. Ook nestkasten worden benut. De nestgrootte varieert van 9 tot 12 eieren die gedurende een maand worden bebroedt door het vrouwtje (Davies & Bagott 1998).

Na het uitkomen van de eieren lukt ze vanaf de bosbodem met zacht gefluit haar jongen en gaan ze op zoek naar een geschikte plaats om te foerageren. Na 40 – 45 dagen kunnen de jongen vliegen en sluiten ze zich aan bij grotere groepen (Shurtleff 1996).

Tijdens vorstperiodes scholen mandarijneenden samen op open water met voldoende beschutting. In het oorspronkelijke leefgebied worden grote afstanden overbrugd om op open water te kunnen overwinteren. De Russische populatie overwintert in Zuid India en Vietnam en vanuit China trekt een deel naar Japan (Del Hoyo 1992, Shurtleff 1996).

Trekgedrag speelt zich in Nederland waarschijnlijk slechts af over kleine afstanden. Daarover is helaas nog maar weinig

bekend. Ringonderzoek kan daaromtrent nog veel interessante informatie opleveren.

Het hoofdvoedsel bestaat uit boomzaden zoals eikels en beukenootjes die in het water grondelend van de bodem worden gepikt. Het menu wordt aangevuld met onder meer kikkervisjes, kleine kikkers, landslakken en insecten. Hoewel Mandarijneend en Carolinaeend (met name in Noord Amerika) naast elkaar voorkomen komt hybridisatie niet voor (Shurtleff 1996).

Verspreiding in Nederland

De populatie mandarijneenden in Nederland is, naar we mogen aannemen, ontstaan uit gevangenschap ontsnapte of uitgezette vogels. Toch is het nooit geheel uit te sluiten dat trekkers vanuit Engeland ons land weten te bereiken. Bijvoorbeeld: Op 27 december 2000 werd een Mandarijneend mannetje waargenomen op volle zee bij de Brouwersdam (schrift. med. H. Sieben). Het kan een exemplaar zijn uit Zeeland of Vlaanderen, maar evenzogoed een trekker vanuit Engeland. Aldaar geringde vogels zijn terug gemeld uit Midden Europa (Jonsson 1993). In Noord Amerika geringde exemplaren zijn terug gemeld uit Rusland (Shurtleff 1996). Een eerste levensvatbare populatie ontstond vanaf 1967 op de Noordoost Veluwe. De door sprengen en natuurlijke beken dooraderde loofbossen vormen een uitstekende habitat. Nestkasten verhoogden het broedsucces. Vanuit deze populatie ontwikkelde zich op de Zuid Veluwe nabij Arnhem een populatie. Ook in midden Limburg is een grote kern aanwezig, maar elders in Nederland vinden we verspreid slechts kleine populaties. De soort ontbreekt op de Waddeneilanden.

Landelijk wordt het aantal broedparen geschat op 200 – 260 (Lensink 2002). Dat is 10% van de wereldpopulatie. Het grootste deel daarvan broedt op de Noordoost Veluwe.

Tijdens strenge vorst in de winter van 1983 werden op de Hortshoekbeek bij Heerde 130 exemplaren geteld en 30 exemplaren bij De Hezenberg in Hattem. Zodoende kon er een beeld worden gevormd van het aantal broedparen op de Noordoost Veluwe (Gerritsen & van den Bergh, 1995).

Jaar	Horsthoek	Hezenberg	Totaal
1993	146	67	213
1994	136	24	160
1995	139	51	190
1996	142	49	191
1997	138	23	161
1998	167	17	184

Figuur 1: Maxima Mandarijneenden in wintermaanden op twee locaties op de Noordoost Veluwe in de jaren 1993 – 1998 gebaseerd op gegevens van W. v/d Bergh.

Verspreiding in Overijssel

Sinds 1977 wordt de mandarijneend waargenomen in Overijssel (Gerritsen en Lok 1986) en vanaf het midden van de tachtiger jaren worden de eerste broedgevallen gemeld. De huidige status van de mandarijneend in Overijssel kan, met jaarlijks minder dan tien zekere broedgevallen, worden omschreven als zeldzame broedvogel.

De populaties concentreren zich in de IJsselstreek, het Vechtdal en Zuidoost Twente (zie fig. 2).

Uit Noordwest Overijssel zijn slechts enkele waarnemingen bekend (mond. med J. Bredenbeek)

Aannemelijk is dat vanuit het bolwerk op de Noordoost Veluwe de IJsselstreek is gekoloniseerd en dat de mandarijneend zich geleidelijk via rivierdalen over de rest van de provincie heeft verspreid.

In de IJsselstreek komt de soort voor op landgoederen als De Haere bij Olst, langs oude kanalen in de omgeving van Wijhe, in oude (stads)parken als het Engelse Werk bij Zwolle en natuurontwikkelingsprojecten als de Duursche waarden bij Den Nul of de Tichelgaten bij Windesheim. Zekere broedgevallen zijn alleen bekend uit de omgeving van Wijhe. Vanaf het eind van de jaren negentig verschijnen in toenemende mate mandarijneenden in de stadsgracht van Zwolle en op diverse andere locaties in en rond de stad. Ze zijn veelal te vinden op plaatsen waar de oever redelijk bebost is en zitten graag op veilige afstand van de oever op een vlak boven of in het water hangende tak. Hoewel paarvorming en balts zijn waargenomen is in Zwolle tot nu toe nooit een broedgeval met zekerheid vastgesteld (Ruiter 2000). Broedverdacht gedrag is wel waargenomen. In het vroege voorjaar van 2002 werd gezien hoe een paartje na de balts opvloog uit de stadsgracht en landde op een schoorsteen van een oud pand in de binnenstad. Terwijl het mannetje rustig bleef zitten controleerde het vrouwtje de schoorsteenopening (eig. waarn.)

Langs en in de omgeving van de Vecht en Regge zijn dicht begroeide rivierarmen (Beerze), bosrijke kasteelgrachten (Vilsteren) en bosvennen (boswachterij Ommen) plaatsen waar mandarijneenden worden waargenomen. Vanaf 1996 wordt er jaarlijks met succes gebroed in de omgeving van Hardenberg. Broedgevallen zijn geconstateerd in holle bomen, kerkuilenkasten en in PVC- of stalen pijpen die uitstaken in een oever. In de meeste gevallen werd eerst balts waargenomen of werden

territoriale mannetjes gezien. Slechts in enkele gevallen konden later ook ouders met pulli (3 tot 8) worden vastgesteld. Alle waarnemingen van ouders met pulli werden gedaan vanaf midden juni (schrift. med. E. Pullen, G. Snaak, P. v/d Akker). In het winterseizoen worden regelmatig exemplaren gezien op de Regge bij Archem.

In Twente bevindt zich een kleine populatie in de omgeving van de Dinkel.

Het gaat daarbij om minimaal vier paartjes. Broedende mandarijneenden zijn aangetroffen in bosuilenkasten op circa acht meter hoogte in grove dennen op o.a. De Duivelshof tussen Losser en De Lutte. Zowel in 1995, 1997, 2000 en 2003 werd daar met succes gebroed. Op de vijver van de Duivelshof zijn enkele malen vrouwtjes met pulli waargenomen. Tijdens watervogeltellingen in de winter worden langs de Dinkel regelmatig Mandarijneenden gezien (schr. med. L. Hassing).

Het aantal nestvondsten of waarnemingen van ouders met pulli ligt overal in Overijssel zeer laag. Daarbij gaat het om waarnemingen in uilenkasten of opvallende locaties zoals de vloeivelden bij De Krim, een uitzonderlijk biotoop.

Een onstuimige en expansieve groei van de populatie zoals bij de nijlgans *Alopochen aegyptiacus* zal de mandarijneend, naar mag worden aangenomen, niet doormaken. De verwachting is wel dat de soort zich als broedvogel in Overijssel zal weten te handhaven en dat de bestaande populaties zullen groeien.

Omdat mandarijneenden vaak ver van het water verwijderd in dichte bossen broeden is het mogelijk dat broedgevallen over het hoofd worden gezien. Wanneer de moedereend met haar kroost het water opzoekt zal ze altijd dicht langs de oever in de luwte van overhangende takken blijven. Wanneer een broedgeval wordt vermoed is voor deze soort betreft in de maand juni extra alertheid geboden.

Los van de nu bekende (broed)plaatsen kan gericht onderzoek op plaatsen als Landgoed Twickel, de vele landgoederen in Salland, dode rivierarmen langs de Regge mogelijk nieuwe waarnemingen van broedgevallen opleveren.

Discussie

De mandarijneend is een exoot. Dit fenomeen kan als volgt worden gedefinieerd.

- a. *Exoten zijn soorten waarvan aannemelijk is dat individuen van deze soorten hier voorheen niet in het wild voorkwamen, in het algemeen niet op eigen kracht vanuit wilde populaties zijn geïmmigreerd, geen verleden hebben als huisdier en in staat zijn gebleken zich in het wild voort te planten.* (Lensink 1996) of
- b. *Exoten zijn organismen die, door indirect of direct toedoen van de mens, in een gebied buiten hun oorspronkelijke verspreidingsareaal gebracht zijn* (Holčik 1991)

De Nederlandse flora en fauna zijn inmiddels vergeven van de exoten. Hun aanwezigheid wordt met argusogen gevolgd. Niet geheel onterecht. De Europese rivierkreeft (*Astacus astacus*)

wordt in Nederland rechtstreeks in het voorbestaan bedreigd door de ongebreidelde expansie van diverse uitheemse rivierkreeften (Timmermans et al 2003).

Dit nog betrekkelijk nieuwe fenomeen heeft nog niet de aandacht die het verdient; veel natuuronderzoekers laten exoten voor wat ze zijn en letten er nauwelijks op.

De Nederlandse jachtwet kent een zogeheten exotenlijst. De vogels die daarop voorkomen zijn vogelvrij wanneer de overheid beslist dat er op geschoten mag worden. Tot op heden is dat niet nodig gebleken. In Spanje daarentegen zijn drastische maatregelen getroffen met betrekking tot de rosse stekelstaartend *Oxygura jamaicensis* die hybridiseert met de inheemse witkopenend *Oxygura leucocephala* welke dientengevolge rechtstreeks in het voortbestaan werd bedreigd (Nijland 1999).

De vestiging van de mandarijneend in Noord Amerika en West Europa gaat, enige nestconcurrentie met andere hollenbroeders buiten beschouwing latend, niet ten koste van andere soorten

In Engeland wordt de deze exoot sinds 1971, nadat hij zich vijftig jaar lang met succes als broedvogel had weten te handhaven, als inheems beschouwd. In Nederland is dat nog niet het geval, maar is de soort door SOVON wel opgenomen op inventarisatieformulieren.

Het is het wenselijk de mandarijneend ook in Nederland niet meer als exoot te beschouwen, maar evenals de Britten als inheems en hem een beschermde status te verschaffen.

De ontbossing en overige biotoopvernietiging gaat in China en Rusland namelijk nog steeds in een moordend tempo door en ook vervuiling van water door industrie eist zijn tol. Vanwege ontoereikende gegevens is de huidige situatie (aantal broedparen etc.) ter plekke niet bekend. Alleen in Japan waar de soort totale bescherming geniet worden toenemende aantallen waargenomen (Del Hoyo 1992, Shurtleff 1996).

De Noord Amerikaanse en West Europese kunnen een rol van betekenis spelen bij herintroductieprogramma's in het oorspronkelijke verspreidingsgebied (Shurtleff 1996, v/d Schot 1997).

Los daarvan is het ronduit verbluffend te constateren hoe deze eendensoort zowel in Noord Amerika als in West Europa met

ogenschijnlijk gemak in staat is geweest om in relatief korte tijd een 'vacante' ecologische niche op te vullen (Davies 1988, Shurtleff, 1996). In Noord Amerika zijn door middel van het ophangen van tienduizenden nestkasten goede resultaten behaald. Overigens was dat mede bedoeld om de kwijnende populatie Carolina eenden een handje te helpen*. Andere belangrijke redenen voor het ophangen van nestkasten waren ondermeer, het ontbreken van natuurlijke nestgelegenheid en het vergroten van de kennis omtrent de broedbiologie en ecologie. Het bleek dat particuliere grondeigenaren het 'bezit' van een broedend paar Mandarijneenden of Carolina eenden op hun terrein bijzonder interessant vonden (Shurtleff 1996). Op de Noordoost Veluwe zijn ook goede resultaten behaald met het ophangen van nestkasten voor mandarijneenden, mede bij particuliere grondeigenaren (mond. med. W. v/d Bergh). De vraag is of dit in Overijssel navolging moet vinden. Op de plaatsen waar nu mandarijneenden voorkomen vinden ze een geschikt en voldoende nestgelegenheid. Mocht blijken dat desondanks de populatie niet groeit, dan kan altijd een helpende hand worden geboden, maar het zou mooi zijn wanneer de mandarijneend geheel op eigen kracht zijn plaats als broedvogel in de provincie Overijssel kan consolideren. Ondertussen verdient deze bijzondere eendensoort onze aandacht en bescherming.

Dankwoord

Naast het verwerken van eigen waarnemingen en ervaringen, het raadplegen van literatuur en het internet, kwam dit artikel tot stand door middel van navraag bij vele vogelaars in de provincie. De site van Vogelwerkgroep Zwolle bleek daarbij ondermeer een nuttig medium. Alle personen die informatie verschaften wil ik hartelijk bedanken. In het bijzonder de door Egbert Pullen, Ger Snaak, Leo Hassing, Ben Hulsebos en Gerard Schulten geleverde informatie was zeer interessant en bruikbaar. Peter van den Akker voorzag de eerste versie van dit artikel van nuttig commentaar. De medewerking van SOVON bij het verwerken van door mij verzamelde gegevens en het maken van verspreidingskaartjes verliep bijzonder plezierig. Met dank aan Michiel van der Weide en Dirk Zoetbier.

* Een interessant item om eens te onderzoeken is waarom het de Carolina eend niet lukt om een populatie in Nederland op te bouwen. Ook in Overijssel wordt deze eend regelmatig gezien (ook paartjes), maar tot op heden is nooit een broedgeval geconstateerd. De broedbiologie in samenhang met het klimaat in Nederland blijkt deze soort parten te spelen (Lensink 2002).

Literatuur

- Davies, AK (1988) The distribution and status of the Mandarin Duck, *Aix galericulata*, in Britain. *Bird Study*, 35:203-208
- Davies, A.K. & Baggott, G.K. (1989a) Clutch size and nesting sites of the Mandarin Duck, *Aix galericulata*. *Bird Study*, **36**:32-36.
- Davies, A.K. & Baggott, G.K. (1989b) Egg-laying, incubation and intraspecific nest parasitism by the Mandarin Duck *Aix galericulata*. *Bird Study*, 36:115-122.
- Del Hoyo, J., Elliott, A & Sargatal, J (1992) Handbook of the birds of the world Vol. 1 Lynx Edicions Barcelona
- Gerritsen, G. (1990 t/m 2000) Vogelwaarnemingenrubriek Tureluur/Zwols Natuurtijdschrift,
- Gerritsen, G.J. & Bergh, W. v/d, (1995) Een populatie Mandarijneenden *Aix galericulata* op de Noord-Veluwe, *Limosa* 68/ 4 pag. 163
- Gerritsen, G.J. & Lok, J. (1986) Vogels in de IJsseldelta. IJsselacademie Kampen
- Holčík, J. 1991. Fish introductions in Europe. *Can. J. Fish. Aquat. Sci.* 48 (Suppl. 1): 13-23
- Jonsson, L., (1993) Vogels van Europa, Tirion Baarn
- Lensink, R. (2002). Mandarijneend *Aix galericulata*. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998 – 2000. – Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS Nederland, Leiden.
- Lensink, R., De opkomst van exoten in de Nederlandse avifauna; verleden heden en toekomst, *Limosa* 69 (1996) 3, pag 103 - 129
- Lensink, R., Vreemde vogels in de Nederlandse avifauna, *Het Vogeljaar* 44 (1996) 4, pag. 145 - 163
- Nijland, R. Vreemde Gasten, *Wetenschapskatern Volksrant* (1998/1999)
- Ruiter, E. (2000) Exotische watervogels in de omgeving van Zwolle dl. 3 Eenden. *Zwols Natuurtijdschrift* jg. pag
- Schot, W. van der, Exoten gedagvaard, *Het Vogeljaar* 45 (1997) 3, pag. 104 - 109
- Shurtleff, L.L. *The Wood duck and the Mandarin* (1996), University of California Press
- Timmermans, G. et al (2003). De zoetwaterkreeften van Nederland. *Natura* 2003/4 112 - 121

alcedo
natuurprojecten

alcedo
natuurprojecten

alcedo
natuurprojecten